

УДК 321.7.

Авксентьєва Т.Г.
Харківський національний
університет радіоелектроніки

СПЕЦИФІКА РОЗУМІННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНЦЕПТУ В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ

Стаття присвячена питанням специфіки експлікації демократичного концепту в інформаційну епоху. Відзначається негативізм тенденції на пріоритет технології над аксіологією у духовно-практичному опануванні світу людиною. Виклики сучасності відбиваються на розумінні демократії: процедурні аспекти превалюють над змістовними. В українському суспільстві це виявляється в актуалізації проблеми прав і свобод особи як першооснови демократичної моделі суспільного устрою.

Ключові слова: демократія, інформаційне суспільство, інституціонально-технологічні аспекти, аксіологія, життєві смисли.

Авксентьєва Т.Г.

СПЕЦИФИКА ПОНИМАНИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО КОНЦЕПТА В ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ

Статья посвящена вопросам специфики экспликации демократического концепта в информационную эпоху. Отмечается негативизм тенденции на приоритет технологии над аксиологией в духовно-практическом освоении мира человеком. Вызовы современности отражаются на понимании демократии: процедурные аспекты превалируют над содержательной стороной. Для украинского общества это проявляется в актуализации проблемы прав и свобод личности как первоосновы демократической модели общественного устройства.

Ключевые слова: демократия, информационное общество, институционально-технологические аспекты, аксиология, жизненные смыслы.

Avksent'eva T.

SPECIFICITY OF UNDERSTANDING OF DEMOCRATIC CONCEPT IN INFORMATION EPOCH

The article is devoted to problems of specificity of explication of concept of democracy in information epoch. Author notes negativism of tendency to priority of technology over axiology in spiritual and practical mastering of the world by human. The calls of modern times are reflected on understanding of democracy: procedure's aspects are prevails over substantial side. For Ukrainian society this is reflected in actualization of the problems of right and freedom of the personality as basis of democracy's model of organization of society.

Key words: democracy, information society, institutional aspects, axiology, life's senses.

Сучасне суспільство у світовому масштабі входить до нової епохи завдяки черговій інформаційній революції. Нові якісні зміни розпочалися із виникненням мікропроцесорної технології і входженням до нашого життя комп'ютерної техніки. Відповідно, вже з 60-х років ХХ ст. об'єктом уваги дослідників стає інформаційне суспільство як соціальна, економічна і культурна система. З появою Інтернету процеси зміни моделі епохи, її моральних цінностей набули довшої форми. Сьогодні навіть уводять до наукового обігу поняття мережевого, постінформаційного суспільства. Зрозумілим є той факт, що змінюються кардинальним образом наші уявлення про світ і ці зміни світоглядного характеру напряму пов'язані із розвитком інформаційних технологій.

Проблему специфіки суспільних процесів в інформаційну епоху докладно висвітлювали такі автори, як М. Кастельс, Д. Белл, П. Хіманен, Дж. Нейсбіт, М. Луман, Дж. Грей, К. Мей, Е. Тоффлер, Х. Ленке, В. Іноземцев, О. Панарін, О. Зинов'єв, М. Делягін, С. Кара-Мурза та ін. Метою ж цієї статті є зосередження на специфіці розуміння самого демократичного концепту в інформаційну епоху, оскільки таке розуміння дещо відрізняється у різні періоди розвитку демократії та у різних суспільствах.

У загальному плані інформаційне суспільство ми можемо визначити як таке, що має високий рівень креативності при пріоритетному використанні ІТ-технологій. Як указує М. Кастельс, інформаційне суспільство становить специфічну форму соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам за певного історичного періоду генерування, обробка, передавання інформації стали фундаментальними джерелами виробництва та влади [1, с.42-43]. Глобальна інформаційна революція надзвичайно стимулювала розвиток інтелектуальних і творчих здібностей людини на засадах використання нових інформаційних технологій. Будь-які надзвичайні можливості, особливо пріоритетно технологічного змісту (як сьогодні) потребують адекватної відповіді у зростанні почуття відповідальності та формуванні механізмів стримування й контролю як нормативного, так і соціокультурного плану. Питання про співвідношення цивілізації та культури в умовах глобалізаційних викликів інформаційної епохи набуває для подальшої долі людства ключового значення. У сучасному світі, на жаль, все чіткіше простежується така тенденція: цивілізація (як техно-

логія діяльності, певний спосіб організації життєвих смислів), на відміну від служіння культурі відривається від неї, починаючи панувати своїми засобами над вищими цінностями. Спотворюється сама логіка процесу духовно-практичного освоєння світу людиною, коли системобудівне ядро культури – життєвий смисл, який реалізується за допомогою тих або інших засобів – підкоряється цим засобам. Аксиологія діяльності людини (її ціннісноорієнтовний ґрунт, система творення життєвих смислів) постає, таким чином, „бідною родичкою” у системі цілей і засобів, тобто технології діяльності.

Щоб краще усвідомити негативні наслідки цього спотворення логіки розвитку людства, що особливо є відчутними у сучасну добу, слід згадати відому притчу. Перехожий питає трьох робітників, які везуть тачки з цеглою, що вони роблять. Перший відповідає: „Вожу цеглу”, другий – „На хліб заробляю”, а третій – „Собор мурую”. Хоча всі вони виконують одне й те саме виробниче завдання (доставляють цеглу) в один спосіб. Отже, коли припустити, що рівень їхньої майстерності (технології) однаковий проте аксиологія діяльності, її сенс у них різний. Лише в останнього його особистісний сенс та сенс справи, в якій він бере участь (собор – символ великої справи), збігаються [2, с.10]. Так само людина може бути цивілізованою (мати високий рівень освіти, технологічних навичок), однак виявлятися малокультурною, або навіть бездуховною (коли вона має культуру, що заперечує сама себе). Сенс її діяльності не гармонізується із світовою і вітчизняною культурами, розривається зв'язок балансу розвитку суспільства, особистості, природи. Критичне зростання подібних настанов у світовому соціальному просторі загрожує ноосфері (сфері розуму), бо вона також може налаштуватися на заперечення самої себе, тобто розум, який втратив гуманістичні життєві смисли, швидше за все виявиться силою руйнації власного існування. Риси бездуховності ми бачимо сьогодні насамперед у такому ставленні людини до світу, коли все стає лише засобом задоволення поточних біологічних і матеріальних потреб, а не способом самореалізації. Відомий та доленосний для людства принцип, сформульований видатним французьким філософом Р. Декартом „Мислю, отже, існую”, на жаль, у суспільстві загального споживання перетворюється на новий основний життєвий смисл „споживаю, отже, існую”. Важливо, що володіння знаннями (наприклад, про те, що є гармонія, справедливість, краса,

добро й зло, милосердя) само по собі не дає підстав для входження людини у духовно-практичний простір відповідних життєвих смислів. Наявність у людини здатності виступити носієм та творцем цих смислів виявляється лише у здатності людини інтерпретувати їх у відповідних діях. Тобто зрозумілим стає марність намагання з'ясувати відносини та визначити, хто правий, а хто ні між представниками різних типів культур. Вони, звісно, можуть певним чином зрозуміти один одного, однак інтерпретувати життєві смисли в діяльності все-таки будуть у межах свого культурного контексту.

Природа робить людину індивідом, суспільство наділяє людину соціальними якостями і формує її як особистість. Однак саме культура надає людині унікальності, робить її індивідуальністю. Д. Белл виділив три сфери сучасного суспільства – суспільні структури, політичні організації і культурні орієнтації та стверджував, що культурний сектор суспільства починає знаходитись у більш напружених стосунках з економікою, котра підкоряється дії технократично регульованих соціальних структур [3]. Культура стає сама по собі ворожою чинним соціальним інститутам і законам, вона повернена проти всевладдя та стандартизації політичних і техніко-економічних тенденцій соціального розвитку. Такої ж думки про негативний вплив техніки, технологій на культуру дотримувався й Х. Ортега-і-Гассет. Сама техніка, відзначав він, будучи для людини, з одного боку, декотрою безмежною здібністю, а з іншого – чинником спустошення людського життя, змушує кожного жити виключно вірою у техніку, і тільки в неї. Тому наш час, як ніколи, – технічний – виявився на рідкість беззмисловим і порожнім. Чим складніше цивілізація, тим важче проблеми, які вона ставить перед нами, тому прогрес неминуче тягне за собою одну із загроз: життя стає кращим, а разом із тим – складнішим [4, с. 117].

Пришестя нових технологій потребує змін або ж упорядкованості наших уявлень про те, що є здоровий глузд і безумство, справедливість і несправедливість, раціональність і ірраціональність, краса і потворність. Звичайно, важливе значення має й з'ясування ціннісних настанов, впорядкування управління суспільними справами, що ще за часів Стародавньої Греції визначали політичну сферу. Благородна демократична ідея рівноправ'я, вказує Х. Ортега-і-Гассет, перестала бути далеким ідеалом і перетворилася на безсвідоме нездійсненне бажання.

Як тільки ідеальне стає реальним, воно позбавляється ідеальності, а водночас втрачає привабливість ідеалу, останній перестає впливати на людину [4, с. 52]. Питання про свободу і несвободу, права та безправ'я, на нашу думку, сьогодні потребують особливої уваги. Так само питання про долі демократичного концепту та можливі форми його втілення виходять на новий рівень наукової рефлексії.

Ідея демократії у новітній політичній історії виявилася провідною зіркою та надихаючим чинником великих суспільно-політичних зсувів у багатьох суспільствах, є навіть примусовою палицею, приводом для зазіхань певних соціальних спільнот на світове панування. Отже, сьогодні ми бачимо велику кількість визначень демократії. Однак результати намагань впровадження її у різних регіонах світу досить неоднозначні, розпливчасті й призводять часто-густо до прояву такої визначальної тенденції епохи, як зростання самозаперечення будь-яких ідей. Демократія починає заперечувати себе. Все чіткіше лунають голоси не лише на буденному рівні, а й на науково-теоретичному про кризу демократії як науково-дослідної програми й практичної моделі втілення цілей та засобів життєвих смислів сучасної людини. Отже, ідея Ф. Бекона, видатного англійського філософа XVII ст., про панування різноманітних ідолів над людською свідомістю постає сьогодні як ніколи актуальною стосовно майбутньої долі демократії. Ф. Бекон вказував, що для реформування науки слід очистити розум від помилок. Він визначив чотири перепони на шляху пізнання – чотири ідоли або примари. Це „ідоли роду” і „ідоли печер”, „ідоли ринку”, „ідоли театру”. Вони відповідно зумовлені природою людини (коли вона хибно судить про природу, виходячи з власних якостей та виявляє телеологічне уявлення про природу); помилками суб'єктивних переваг в уявленнях окремих суб'єктів пізнання; перепонами від некритично засвоєних хибних думок, коли розум підкорюється цим хибним думкам. І звісно ж велике значення має боротьба з „ідолами ринку”, коли спілкування людей за допомогою слів спотворює сутність предметів у процесі слововикористання, інтерпретації поняття змінюють сенс або ж формуються на засадах випадкового враження від предмету. Тобто завданням наукового пошуку постає з'ясування відповідності поняття предмету. Стосовно нашого предмету дослідження демократії саме права та свободи людини є кінцевою формою та одночасно

першозасадою демократії як моделі суспільного устрою.

Сьогодні сутність демократії розпорошується у вирії розмаїття її визначень. Найявною є тенденція намагання визначити поняттям „демократія” феномени організації управління суспільними справами, які значно далекі від її докорінних параметрів. На жаль, до поняття демократії апелюють часто-густо різноманітні політичні сили у всьому світі, які налаштовані на використання позитиву демократичного декору у своїх політичних програмах для реалізації своїх приватних амбіцій, пов'язаних із зазіханнями на владу. Це стосується і світового розподілу сил впливу: країни-лідери у геополітичному просторі, пов'язані переважно із західно-європейським типом цивілізації, використовують ліберально-демократичні моделі суспільно-політичного устрою як методологічне підґрунтя для проведення пріоритетного впливу на країни периферії та навіть для втручання у внутрішні справи суверенних країн. Так, після торжества демократії за американським рецептом у Косово та Метохії було вбито, поранено, вкрадено понад дві з половиною тисячі людей, в основному сербів. Першу хвилю насилля за правління Мілошевича з лихвою перекрила нова – при американцях [5, с.195]. Така ситуація, яка характеризується, по-перше, розпорошенням поняття демократії, по-друге, довільним використанням демократичного концепту без наявної відповідності якісному змісту феномена, по-третє, застосуванням демократичного концепту для реалізації цілей, які є прямим запереченням його джерельної ціннісної основи, – свідчить про кризу сутності демократії. Можна сказати, що ця криза пов'язана з вихолощенням сутності через розпорошення та амбівалентність використання поняття. В українському суспільстві ці явища виявляються досить рельєфно. Насамперед слід зазначити зростання невдоволення самою ідеєю демократії. Провали практичних політичних заходів конкретних сил пов'язуються у суспільній свідомості із недосконалістю демократичних методів управління суспільним цілим. Вади особистої неспроможності стабілізувати життя суспільства, на жаль, ототожнюються з неефективністю та надмірною гнучкістю, невловимістю механізму відповідальності політичної влади демократичного типу. Постійне, нав'язливе просування політиками демократії як споживчого бренду призводить до зростання відповідної негативної реакції громадян-споживачів в умовах, коли їхні спо-

живацькі експектації та реальні пропозиції політичного товару все більше не збігаються. На тлі загального високого рівня розчарування в результатах політики, що проводиться останнім часом, нестабільності, яка виявляється як на індивідуальному рівні громадян, так і на рівні всього суспільства та зростання зневіри у можливості майбутнього покращання ситуації складаються передумови для закріплення негативних ціннісних настанов стосовно демократичного вибору взагалі.

На нашу думку, все ж таки поки що зберігається притягальна сила демократичного ідеалу в українському суспільстві, тобто процеси зневіри у демократичному концепті ще не набули незворотного характеру. На це є декілька впливових причин. Серед них можна згадати наявність глибинно історичних традицій, пов'язаних із демократичними цінностями на українському тлі: народ, який жив на своїх землях століттями, виборював право на свободу, розуміючи його цілковито ліберально – як свободу від будь-якого свавілля. Важливо зазначити, що це свавілля розглядалося не лише як прояв індивідуальних, або групових зазіхань на свободу, а й як прояв, насамперед, державницького свавілля. Це виявилось в інституціоналізованому насиллі-примусі: з боку привілейованих груп, які державу використовували для реалізації своїх владнозначущих інтересів. Характерним епізодом цієї боротьби за волю є визвольна війна середини XVII століття, а потім опір будь-якому всевладдю з боку пересічних народних мас. Опір був однією з вагомих причин того, що кріпацтво на українських землях, остаточно впроваджується у межах російської імперії лише наприкінці XVIII ст. Тоді як на суто російських воно стабілізувалося значно раніше.

Ще одним фактором підтримки демократичного ідеалу є нещодавня (в історичному сенсі) відмова більшості від тоталітарного минулого. Однак сьогодні все частіше почали з'являтися більш помірковані, ніж у 90-ті роки минулого століття оцінки радянського періоду нашої історії. Це, звісно, є позитивним фактором, оскільки крайнощі не сприяють адекватному сприйняттю феноменів життя та розробці раціональних відповідей на історико-культурологічні питання. Між тим, тенденції на негативізм у розумінні демократії можуть отримати штучне підсилення у пропаганді зацікавленими політичними силами як ідеалізації минулого, так і у створенні імідж-маркерів „сильної руки” – „ефективної влади”. Таким чином, на нашу дум-

ку, для майбутнього українського суспільства у межах демократичного концепту слід усвідомити, що постійне розходження поняття та сутності демократії може призвести до вкрай негативних наслідків, закладається підґрунтя для впровадження авторитарних моделей управління суспільством, яким навіть не буде необхідності прикриватися демократичним декором, поглиблення і до того вже стійких політико-режимних рис неопатримоналізму. Як зазначає М. Сазонов, „складається враження, що сьогодні Україна демонструє світові ноу-хау у вигляді приватизації самої влади” [6, с.16].

Криза сприйняття демократії в інформаційну епоху віддзеркалює загальний конфлікт між аксіологією діяльності та технологією, що з особливою силою є наявною саме на певному етапі людства. У розумінні поняття „демократія”, як ми бачимо сьогодні, превалюють саме риси, що пов’язані із технологією впровадження демократії із забезпеченням інституціонального підґрунтя, тобто відповідної організації. Інституціонально-технологічні аспекти починають переважати над джерельною аксіологічною сутністю демократії в її розумінні. У процесі нібито набуття демократичного змісту знецінюється, нівелюється, виплескується докорінний зміст. Красномовно свідчить про це українська увага до процедури виборів, популярність промов експертів, нестабільність інституційно-конституційної моделі, однак на цьому тлі розквітає повна зневага до прав і свобод людини, до їх стану та практичних механізмів захисту. На жаль, інститути та процедури стають у нашому суспільстві та політикумі важливішими за людину. Як справедливо вказує М. Делягін, для ефективності управління потрібна не формальна, а змістовна демократія, що розуміється не як перелік тих чи інших засобів у різних ситуаціях (зокрема, за різного ступеня розвитку суспільства), але як досягнення результату: забезпечення максимального повного врахування керівною системою інтересів та думок, які існують у керованій структурі [7, с. 173]. В іншому випадку заперечується культуротворчий зміст демократії. Впровадження та розвиток життєвих смислів як на особистісному, так і суспільному рівні справи побудови демократичного соціуму в українських умовах для більшості населення розпрошуються, деактуалізуються через наявні потреби виживання. Активно нав’язується думка про те, що технології можуть бути самодостатнім чинником удосконалення суспільного життя. Всеваддя та стандартизація

політичних і техніко-економічних тенденцій соціального розвитку в інформаційну епоху виявляють ворожий вплив на культурні аспекти життя людини. Доля демократичного концепту сьогодні свідчить на користь цьому твердженню.

Як пише К. Мей, „хоча нові ІКТ потенційно можуть прискорити процес демократизації суспільства, сьогодні далеко не всі громадяни мають бажання сильніше долучатися до політичних процесів. Інформаційна ера не привела до глибокого перетворення політичного життя” [8, с.140]. Це стосується насамперед підсилення контролю з боку керованих нам керівниками та перспектив формування сутнісно-демократичного культурно-ціннісного простору, взаємодії влади та суспільства. Зміст цього простору у пріоритеті керованих над керівниками, або хоча б у рівності сторін. Саме у цьому глибинна відмінність демократичного змісту управління суспільними справами від недемократичного. В Україні сьогодні, справедливо пише М. Сазонов, демократія – заручниця політиків, відсутній саме його величність контроль за діями представників народу у владі з боку самого народу [6, с.74].

Саме духовно-культурні складові сьогодні є ключем до інновацій та суспільного розвитку. Культура повинна бути останніми критерієм суспільного прогресу через посередництво усіх соціальних індикаторів і показників зростання. Соціальні зміни отримують пріоритетно саме культурну мотивацію, стан культурного потенціалу суспільства визначає темпи і характер процесів інформатизації та набуття якостей новою інформаційною епохою. На нашу думку, демократичний концепт у своєму духовно-культурному змісті є важливішою складовою гуманізації процесів становлення нової епохи. Кастельс та Хіманен так розкривають соціальні напрямки формування нових якостей епохи: „Концепція інформаційної держави благоденства включає ідею оновлення структур держави благоденства завдяки більш динамічній мережевій організації, економіки організації з високим ступенем соціальної справедливості та колективного захисту трудящих .. Держава свідомо розвиває застосування інформаційних технологій для вирішення соціальних завдань” [9, с.115-116]. Така держава благоденства виявляється не лише запорукою гарантованого виживання та джерелом легітимності національної держави, а й є основою проекту побудови національної ідентичності. Однак для цього необхідним є само вплив інтересів народу.

Захист прав і свобод особистості повинен діалектично взаємодіяти з підсиленням реалізації інтересів на рівні соціальних груп та народу в цілому. Таким чином, важливо уникати надмірної індивідуалізації соціального простору задля запобігання нової варваризації та атомістичного розривання суспільно-інтегративних ідентифікацій. Сьогодні ми бачимо майже левіафанівську силу сучасних комп'ютерних технологій: віртуальна реальність, що утворюється ЗМІ, часто стає більш правдоподібною і достеменною в очах масової аудиторії, ніж справжня реальність. Інформаційно-комунікативні технології надають можливості для нового рівня маніпуляції свідомістю. Звісно, що благополучні суспільства можуть поступово „вповзати” до тоталітарної парадигми суспільного розвитку, навіть не усвідомлюючи цього, легковажно враховуючи, що високий рівень ІКТ, наявність відносно давніх традицій процедурної демократії та індивідуалістична етика є запорукою від тоталітарних тенденцій. Насправді, слід, мабуть, прислухатися

до критики, яка стосується змісту сучасної представницької демократії. Вона соціально нерівних людей трактує як рівних за статусом „власників виборчого голосу”. Для того, щоб останні готові були зректися свого тривалого соціального досвіду та відмовитися від своєї групової лояльності, потрібно відбутися одне з двох: або вони повинні повірити в те, що політика спроможна переорієнтувати тривалі дії економіки, історії, культури і насправді може подарувати їм „нове життя”; або ж вони беруть участь у політиці як представники особливої „культури дозвілля”, якій байдужі реальні соціальні проблеми [10].

Таким чином, нова інформаційна епоха ставить перед людством нові проблеми та виклики. Сьогодні рівень ІКТ примушує глибше замислитися над долею демократії, бо саме її духовно-культурні складові, набуття ними сутнісного втілення на практиці є хоча б деякою гарантією майбутнього існування й розвитку людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура; [пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана]. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Бичко А.К. Теорія та історія світової вітчизняної культури: курс лекцій/ А.К.Бичко, Б.І.Бичко, П.І. Ігнатенко, А.П. Голуб та ін. – К.: Либідь, 1992. – 392 с.
3. Белл Д. Социальные рамки информационного общества [Электронный ресурс]/ Д. Белл. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330–342 – Режим доступа: <http://alt-future.narod.ru/Future/bell.htm>.
4. Ортега-и-Гассет Х. „Дегуманизация искусства” и др. работы. Эссе о литературе и искусстве/ Х. Ортега-и-Гассет; [пер. с исп.]. – М.: Радуга, 1991. – 639 с.
5. Казинцев А. Симулякр, или стекольное царство/ А. Казинцев // Наш современник. – 2003. – №2. – С. 186-210.
6. Сазонов М.І. Український конституціоналізм: національне надбання чи гіркий досвід? /Сазонов М.І. – Харків: Корпорація „Техностандарт”, 2008. – 80 с.
7. Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: курс лекций. – 3-е изд., перераб. и доп. / М. Делягин. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 768 с.
8. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / К. Мей; [пер. з англ.]. — Київ: „К.І.С”, 2004. – 220 с.
9. Химанен П. Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель / П. Химанен, М. Кастельс ; [пер. з англ.]. – М.: Логос, 2002. – 224 с.

10. Панарин А. Стратегическая нестабильность XXI века [Электронный ресурс] / А. Панарин. – Режим доступа: http://www.gramotey.com/?open_file=1269009380.